

КАК ОЦЕНЯВА ИСТОРИКЪТ

85 години от рождението на акад. Илчо Димитров

Е. Дроснева

Като да не е истина. Нашият Илчо на 85 години? Че той си отиде на без малко 71, на 11 март 2002 г.?! Не! Не си отиде! С нас е! Но ние му говорим, а той ни е коректив само и единствено от Небето, в което искаме да повярваме. Да! Коректив ни е, наистина, не толкоз чуваем.

По студентското ми време не преподаваше във факултета. Е, водеше един спецкурс за колегите от специализация „Архивистика“, пък ние, останалите, страшно ни завиждахме. Но имахме предимството да четем дивните му изследвания върху Деветосептемврийския преход. Така и узнавахме тезите му, скандализирали обществеността и даже науката. Тогава се чудех, понякога се почудвам и сега, какво толкоз беше скандално в твърдението му, че правителството на Константин Муравиев не е фашистко: нали и Народният съд, брънка от съдилищата, които в някаква степен бяха узаконени по Европа с Нюрнбергския процес, го беше провъзгласил само за буржоазно, не и за фашистко?! А народната власт уж продължаваше... Да не си говорим за перипетиите на буржоазната опозиция в интерпретацията на Илчо. Той търсеше и искаше да види живите и хора, говореше си с тях, записваше спомените им. Надявал се е така и да проумяет историка и човека в него какво точно са преживявали тогавашните хора и какво точно им се е случвало – на тях и на Родината. Ценеше спомена като исторически извор, за разлика от мнозина свои съвременници историци.

Ей така навлизаше в студентското ми време (1972–1976) доц. д-р Илчо Димитров, от-после д.и.н., професор и академик, ръководител на Катедрата по история на България, по едно време министър, който все си оставаше Нашият Илчо. По странната логика на факултета, която все още не мога да разгадая, едни си вървят с личните имена, други с име и фамилия, трети с прякора, лепнат от нас или от някой друг; и още, и още, и още... Илчо беше от първите. Остава си и днес. И по-скоро е знак за нашата обич и уважение, отколкото за обратното.

В младините си беше мъж, когото не можеш да не забележиш, стига да имаш „умение светът да ти прави впечатление“. Четвърт век по-късно пак не можеше да не го забележиш, все поради същото: понатежал, ходеше вече достолепно, едновременно земно, обаятелно, приветливо, все със същите тъжни, понякога засмени, но все отзивчиви очи, с умението си да внася спокойствие, топлота, с усмивката си, с която от време на време ни даряваше, досущ както с чувството си за хумор. Свежо, искрено, ярко и също толкоз рядко. Когато идваше при нас, в любимия си факултет, не пропускаше никого от факултетната колегия, стига да го познава, или колегата да го поздрави. Каквото и пост да заемаше, нашият Илчо си оставаше Нашият Илчо – Човекът, Гражданинът и Ученият, който съумяваше да ни предаде ненаграпчиво своите уроци по История и по Достойнство. Затова го виждам повече на Земята, отколкото на Небето, в което се пренесе преди без малко 15 години. Така и осиротяхме, колкото и да ни крепи надеждата, че ей сега ще се завърне, колкото и да знаем, че няма да ни се случи... Ама си го виждаме Жив, Жив, Жив...

Вероятно денонощия няма да ми стигнат да разказвам за този изумителен човек. Без да съм най-близкото до него човешко същество, преживях цели (или само?) 30 години редом, накрая и в един кабинет. Ще опитам да споделя някой и друг епизод от преживяното. Дори ще прескоча това, което направи за развитието на българистиката и подкрепата, която получих за Първата радиоолимпиада по история на България (1993–1994).

1. *Драматичното партийно събрание (1974)*. Състудент от горния курс беше шибнал два шамара на преподавателя по марксистко-ленинска философия, за да защити момичето от курса си от мъжките попълзновения на изпитващия. „Органите“ се размахаха навсякъде, та пощуриха факултета с безобразията си – бяхме пред разтурване заради измисления

от тях етикет на проявата, който гласеше, че сме с антипрояви по линия на марксистко-ленинската философия, едва ли не антипартийни, антисоциалистически и антидържавни. На партийното събрание, водено от Николай Генчев – не помня защо от него – на финала Николай реши да смекчи ситуацията и изрече нещо за младите хора, които още не знаели „какво и как“ – други ни бяха насмели като за световно. Илчо пък се взриви и насмете приятеля си Николай. Бурята стихна благополучно за нас, борбената студентия. Повече не видях избухващ Илчо.

2. *Едно катедрено заседание.* Проф. д.и.н. Илчо Димитров, ръководител на нашата Катедра по история на България в Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, много умееше, освен другото, да охлажда нажежените ни страсти. Тъй, един ден, в подходящ момент, заговори за срещите си с генерал Иван Маринов – какво му бил разказал за преживяното по време на Първата световна със сръбската пропаганда срещу българите, за дивенето на френските момичета, осигурени за вечерята, като как бил изглеждал генералът. Лъжел, според момичетата, този висок, добре сложен и чаровен мъж, че е българин. Момичетата били просветени, както се оказало, от сръбски плакати и листовки: българските мъже в тях били ниски, кривокраки, дебели, трътлестити, тъповати. Тъй и генералът разбрал за детайлите на тогавашната сръбска пропаганда. Смяхме се със сълзи, а Васко, днес акад. Васил Гюзелев, не пропусна да се позадява: „Живот си живееш ти, Илчо! Вдигнеш телефона и си набереш някого, който ти трябва!“. В Катедрата обожавашме тия закачки между отдавнашните приятели. Илчо влезе в тона му: „Какво да правя Васко! Не съм аз виновен, че по времето на твоя княз Борис Първи няма телефони и не можеш да му се обадиш!“. Смехът ни вече беше необуздаем. А страстите ни бяха потушени...

3. *Хабилитацията ми, с извинение (25 февруари 1992).* По онова време Илчо беше ръководител на Катедрата. Че рецензентите ми – титулярката ми, проф. д-р Мария Велева, която на 4 май 2016 г. навърши 90 години, и вторият ми рецензент, днешният академик Константин Косев, ще дойдат незабавно след гласуването, предполагам. Но че и Илчо, самият шеф на Катедрата, а по-точно Самият Илчо, ще е между двамата, и през ум не ми минаваше. От 25 възможни гласа бях получила точно 25 на въпросния 25 февруари! Разказвам заради тогавашния инат на факултета.

След години, когато Илчо си беше отишъл, споделих факта с един общ приятел от Илчовото поколение, човек, отворен към живота и науката. За мой ужас този приятел заключи, че Илчо е имал чувство за държавност и управление, което е върно. Не тръгнах да му противореча. По скромното ми мнение Илчо дойде, защото е Илчо, не от чувството си за държавност и управление, както съм сигурна и сега. Прочие, беше съпричастен към хабилитацията ми отдавна.

4. *Министърът спасява кандидат-студентския изпит (1988).* Всеки от тези изпити си е същинска драма, да не кажа почти трагедия за без малко цялото българско общество. Изтеглената по всички правила тема гласеше в тази неслучайна година „Изграждане на социалистическото общество в България“. Години – йок!... Изпитът беше пред провал – порой от слаби оценки. „Горе“ интерпретацията беше като в случая с понапляскания философ мераклия: новите млади отричали били социализма!

Приключихме преглеждането навреме, с омекотяване на критериите: много от децата знаеха, че през 1958 г. Седмият партиен конгрес отчита построяването и победата на социализма. И бяха поизнаписали отлични работи, но ги нямаше следващите 30 години. При един неразвит въпрос поставяме оценка добър (4). Наложих да поощрим тези деца – бедата не беше в тях, а във формулировката на темата. Тъй и решихме да ги оценяваме с много добър (5). Защото имаше и кандидати, които пълно и отлично са развили темата до въпросната 1988 г. Трябваше да уважим и тях и да ги поощрим. Но с високи оценки скандал не бива, та взорът беше съсредоточен в пороя двойки. Ужас ни обземаше при мисълта, че в най-тежкия случай ще поискат да повторим изпита – ние, проверяващите, сме навикнали на какво ли не, ама децата, ами родителите и учителите им?!

Нещата спаси министър Илчо Димитров. Тръпнехме в очакване да позвъни и да ни каже какво правим нагатагк, според височайшето решение на жужащия от идеологически съображения кошер. Той зададе един-единствен въпрос на декана ни, тогава доцент, отпосле професор, Христина Мирчева, най-разумния и най-прагматичния: „Има ли достатъчно

изкарали да попълним обявения от държавата прием?“. Имаше, имаше, та оставаха и под чертата – винаги има изкарали „каръци“, дето при такъв общ резултат остават под нея. Ефектът от искрения декански отговор? Илчо веднага каза, че повторение на изпита няма да има. След няма и 15 минути колегите от техническата комисия дойдоха да си приберат папките – бяхме чакали почти две денонощия проблемът да бъде положително разрешен, докато си пазехме цялата документация. Останалото пое върху себе си, а че е водил битки с промитите мозъци, съм сигурна.

Все си приказвам, че Илчо спаси изпита. То общо взето е вярно. Но колкото повече време минава от 1988 г. насам, толкова повече се убеждавам, че министър Илчо Димитров с намесата си спаси душите и сърцата, съдбините дори, на почти половин България. Да, да, да! Той беше Човек с гражданска позиция. България и нейните хора му бяха по-важни от временния му министерски пост.

5. *Тази странна 1989 г., или Русе.* София гъмжеше от слухове какво има да става на Пленума на ЦК на БКП. Но ние бяхме в Русе, на конференция за кръгли годишнини на Захарий Стоянов и Никола Обретенов. Илчо беше научен ръководител. Умееше да ръководи строго научно, но и много земно, и пожела присъстващите потомци през няколко научни доклада да се качват на трибуната, за да ги видим. Качи се по едно време един млад мъж с мустачки и замълча. Илчо тръгна да го насърчава: „Представете се, представете се, не се притеснявайте!“ Мъжът се поусмихна и рече: „Казвам се Захари Стоянов!“. Огромната зала избухна в смях и бурни аплодисменти – бяхме разбрали началното притеснение на потомъка. Бил лекар, също и мой връстник, тогава на 36.

Илчо обичаше да съпреживее цялата научна изява, не да си тръгне след основните доклади и след своя собствен. Обичаше да си побъбри на вечерята с колегите. Но този път, след закриването, в кулоарите ни поднесе извиненията си: служебната кола трябваше спешно да го върне в София. Защото на другия ден, 10 ноември, почваше Пленумът.

Веднага след приетата на този пленум оставка на Тодор Живков единствен призова: да не бързаме да хулим и отричаме. Някой да го чу?! Илчо не помнеше този епизод от моите спомени, поне така ми каза след години, когато си пишех статията за сборника по случай 70 години от рождението му. Не беше от хората, които искат да помнят и натякват добрините си – все едно дали ги е правил по линия на науката, образованието, или на ежедневните човешки взаимоотношения.

Тогава, при дългия ни разговор, ми сподели, че пише трудно. Повярвах му умерено. Сега му вярвам повече, понеже притежавам негов машинописен текст в памет на приятеля му Николай Генчев, с множество ръкописни поправки.

По време на измисления процес срещу Тодор Живков камерите много обичаха да показват „министъра от времето на Тодор Живков“ как седи и непрекъснато нещо си пише. Попитах го след години как са го допуснали изобщо в залата. Рече ми, че отишъл, представил се като историк по „Нова и съвременна българска история“, какъвто всъщност си беше, казал, че иска пропуск, и му го дали. Господи, колко лесно било! Лесно ли?! Ама трябва да си Илчо, който е историк, от тия, дето разбират колко важен извор е споменът на свидетеля и колко е важно точно историк да записва съвременността. Историкът има друго мислене – на историк.

6. *Един магистрант.* Момчето беше завършило в друг университет, но беше издържа-ло тежкия приемния изпит при нас, за програмата ни по „Нова и съвременна българска история“. Каза ми, че интересите му са към следдеветосептемврийските времена. Поставих му задача да изчете спомените на Илчо Димитров. Лицето му се изкриви в болезнена гримаса: „Тоя?! Няма да го чета!“. С цялата си строгост му рекох: „Напротив! Ще го изчетете! Вие сте чувал в ученическото си време само дясно-пропагандната версия за министъра от правителството на Жан Виденов. Ако искате да се изградите като добър специалист, ще ги изчетете, и още как!“. Момчето разбра, че с мен на глава няма да излезе – не защото му предстоеше изпит при мен. След седмица, като ни свършиха часовете, намери си начина да остане насаме с мен – мнозина от студентите ми го правят, притеснявайки се от колегите си. И ми каза: „Много Ви благодаря, че ме заставихте да изчета тези спомени! Ама това бил съвсем друг човек!“. Толкова бях трогната! „Да момчето ми! За това настоявах! Благодаря за откровението!“. После момчето разработи доктората си в нашата Катедра и успешно го защити пред съответното жури. Познайте до три пъти дали днес има и работа

по специалността си! Утехата ми е, че след толкоз време поне веднъж годишно, на имения му ден, се чуваме. И си се радваме взаимно.

7. *Някога в 23 аудитория*. В четвърти курс, учебната 1975–1976 г., всички се учехме и за учители. Част от изискванията бяха да учим учениците как да оценяват събитията. Изпаднахме в ужас! Нашите преподаватели през целия курс на обучение се стараеха да ни образуват и по тази линия, но хаосът в главите ни беше целокупен. И приплакахме на преподавателя си по „Методика на обучението по история“ доц. Йордан Шопов (отиде си като проф., д.и.н.), че не можем да учим някого на нещо, за което не сме специално обучени. Той беше отзивчив човек и обеща да ни доведе някого. И след седмица го доведе – самият Илчо Димитров! Не помня цялата лекция, а да търся в личния си архив нямам никакви намерения. Но помня отчетливо един епизод, сякаш ми се е случил вчера. Гостът стигна до конкретни примери, а сред тях си беше избрал „Великата октомврийска социалистическа революция“, както се наричаше тогава руската есен на 1917 г. И заразказва... Ама че скука! По-скучно от уводна статия на в. „Работническо дело“ от началото на 50-те години. От него бяхме чели такива бисерни „скандални“ изследвания, нашите преподаватели ни бяха разказвали такива страотии. Заклучи, че това е най-великото събитие в човешката история. Какво му ставаше?!

Ето какво! После така се понесе, че никой в последвалите след Горбачовото преустройство и след българския 10 ноември десетилетия не беше кадърен да представи обратния ѝ, също истинен образ, както той тогава го очерта. Щото не знаеше толкоз, колкото Илчо, поради което и пробвацият, бидейки пристрастен новоидеологически (често и за да забрави собствените си прежни апотеози), не беше и способен да го премисли.

Тогава, през 1976 г., Илчо заклучи: „Историкът не оценява с „Да“ и „Не“. Част от поуката бе, че историкът издира и добросъвестно си изучава изворите. И е призван да се старае да балансира изводите си, каквито и да са политическите му привързаности.

След четвърт век попитах Илчо и Данчо Шопов помнят ли благодеянието си за нас, жадните за наука студенти. Не помнеха. Категорична съм: не защото беше толкова отдавна.

8. *Харков, 1994 г.* Бях получила поредната покана за участие в Дриновските четения, но ми се чинеше, че и този път няма да мога да се отзова. За жалост, датите съвпаднаха с държавния ни изпит. Не помня дали имах дипломанти, или бях само рецензент. „Проф. Димитров! Нали знаете за съвпадението на датите. Не мога да тръгна!“ – рекох му. Катедреният шеф, Илчо Димитров, благо и категорично разпореди: „Заминаваш! Държавният изпит ще мине и без теб! Трябва да си възстановим връзките в българистиката, с тамошните колеги! Виждаш какво става!“ Благослови ме, да не кажа, че ме закле! И тръгнах... Оттогава и до днес се усещам харковчанка, с благословията на Илчо и на тогавашния ни заместник-декан Георги Бакалов. И продължавам да работя с харковските си колеги и приятели.

III1. Моят Харков тръгна от идеята на днешната проф. д-р Мария Велева, доайен на науката историография в България, да преведа по ръкописа, на който беше рецензент, една книга на Георги Чернявски, неиздавана в Съветския съюз (излезе само в София през 1986 г.). Проф. Чернявски го хареса, извинете, и специално ми благодари. В ония времена не знаех, че са приятели с Илчо. Нито подозирах, че ще се сприятелим, което сърдечно приятелство продължава вече 30 години, дано още и още продължи.

III2. Кратък вариант на тези ми спомени излезе във в. „Дума“ на 25 май 2016 г. Разпратих го на роднини и на приятели на Илчо у нас и по света, на някои наши общи и на мои приятели, на почитатели на Илчо. Политическата им ориентация е шарена. Но тези, които ми писаха, обаждаха ми се или с които случайно се срещнахме, ми казваха: „Това е Илчо! Благодарим ти! Bravo!“ Признателна съм им, но...

Все пак това е само част от възможния споменен разказ за нашия, вашия, моя Илчо, да не говорим за невременни бъдещи научни изследвания на жизнения и творческия му път. В Архива на Софийския университет децата му Иван и Ралица са предали множество документи, фондът е обработен. Но с всеки човек си отива и личният му спомен за другия човек. Убедена съм, че събирането на спомени също е предстояща задача пред науката ни.

Колкото до мен, исках само да напомня, че на 3 юни 1931 г. в България се е родило едно момченце. Кръстили го Илчо. Кое то момченце завинаги си остана Илчо, каквото и да се изписваше пред името му. Пък ние бяхме честити да живеем заедно с него.